

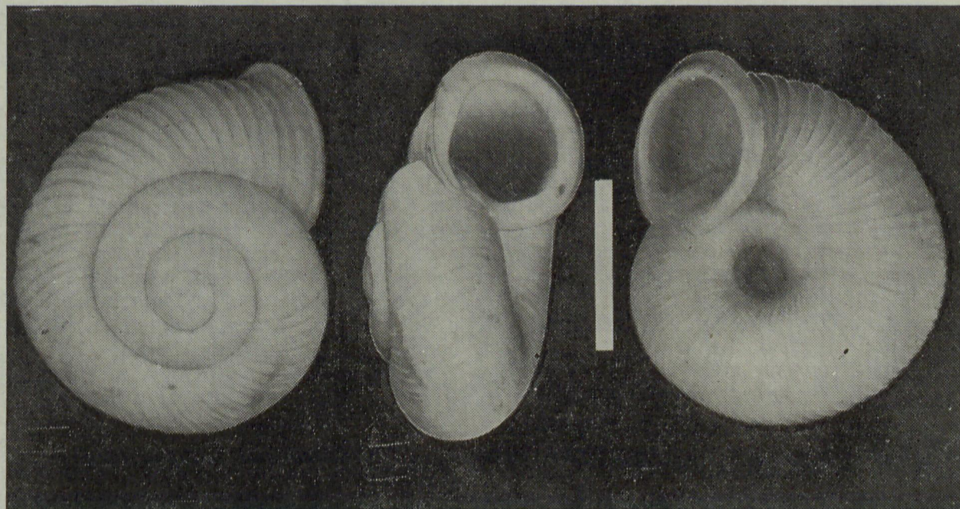
Z červené knihy našich měkkýšů - údolníček *Vallonia enniensis*

Vojen Ložek

Znečištění, které stále silněji postihuje přírodní prostředí, se nejvýrazněji projevuje ve vodách, především v tocích nižších poloh. Sem se dostávají veškeré škodlivé splachy, ať již jde o přebytky hnojiv a biocidů z polí a luk nebo o nečistoty ze sídlišť a komunikací. Jejich vliv se ovšem neprojevuje jen ve vodě, nýbrž v celých ekosystémech, které na vodě závisí — především v údolních nivách. Ukazují to i měkkýši obývající nivní stanoviště, zejména druhy vázané na úživné, minerálně dobře zásobené nivy nízkých oblastí, které jsou nejvíce postižené, a to nejen zamořením různými látkami, ale i intenzivním odvodněním.

Ochuzení nivní malakofauny dokládá případ plže z rodu *Vallonia* — údolníček *Vallonia enniensis* (Gredler, 1856), který donedávna patřil k významným obyvatelům vlhkých nivních luk našich nížin na vápnitých, solemi bohatých substrátech. Podobně jako ostatní zástupci tohoto rodu má stlačeně okrouhlou, šedavě nebo žlutavě bělavou ulitu tvořenou $3\frac{1}{2}$ poměrně rychle rostoucímí závití, z nichž poslední se před ústím náhle rozšiřuje. Proto šířka, tj. největší průměr ulity, dosahuje 2,1–2,4 mm, zatímco průměr měřený kolmo k šířce jen 1,7 až 2,0 mm; výška obnáší 1,1–1,3 mm. Obústí je ztlustlé silným bělavým pyskem, který sahá až na samý jeho okraj, a horní okraj ústí vpravo od svého nasazení na patro vybíhá poněkud dopředu. Uvedenými znaky se *V. enniensis* shoduje s běžným druhem *V. pulchella* (Müller), popř. s dalšími druhy této skupiny. Liší se však povrchem ulity zdobeným radiálními žebry, kterých lze napočítat na posledním závitě 45 až 50. Z našich údolníčků má žebra již jen běžná *V. costata* (Müller), jsou však podstatně řidší — jen 25–35 na posledním závitě — a z valné části tvořená tenkou konchinovou mázdrou, zatímco u *V. enniensis* pozůstávají převážně z pevné anorganické hmoty ostraka. Proto se výrazně zachovávají i u fosilních ulit, zatímco u *V. costata* je fosilizace z větší části setfe.

Tím snad lze i vysvětlit, že *V. enniensis* byla kdysi známější jako fosilní druh pod synonymem *V. costellata* Sandberger, 1875 z různých kvartérních uloženin, především naplavených a bažinových. U recentních populací se často poukazovalo na to, že má velmi blízko k běžné *V. pulchella*, od níž se vlastně liší jen zmíněným žebrovaním, které však u některých jedinců může být méně výrazné a pravidelné (mezi velká žebra bývají vložena 1–2 jemná žebírka!), takže jde v podstatě o přechody mezi oběma druhy, které téměř vždy žijí pohromadě. Proto byla *V. enniensis* často pokládána za rasu nebo varietu druhu *V. pulchella*. Podrobnější rozbor však spíše ukazuje na její druhovou samostatnost. Kromě žebrovaného povrchu se totiž vyznačuje i stálou velikostí, která je v průměru menší než u populací *V. pulchella*, žijících na vlhkých loukách, avšak větší než u populací téhož druhu ze suchých slunných stanovišť. Pysk zůstává vždy středně silně vyvinutý, za-

Údolníček *Vallonia enniensis*. Foto J. Brabenec

tímco u *V. pulchella* jeho síla kolísá, rovněž rozšíření posledního závitě lze označit za poměrně mírné. Vezmeme-li v úvahu i úzkou vazbu na vyhraněná stanoviště a výskyt jen v určitých fázích kvartérního klimatického cyklu (teplá období včetně okrajových fází), vidíme, že je účelnější hovořit o samostatném druhu, jak na to již upozornil H. P. Plate (1950) a jak uvádí i nejnovější určovací dílo Land Snails of Britain and NW-Europe od R. A. D. Camerona a M. P. Kerneve (1979).

U nás byl tento druh dlouho přehlížen. Uličný se o něm nezmiňuje ani v náznaku, J. F. Babor i J. Petrbok sice uvádějí „*V. costellata*“ z kvartéru Čech, většina těchto údajů by však zasloužila ověření. Jedině F. Janděčka v práci o labských náplavech z r. 1939 mluví o zvláštní silně rýhované „varietě“ *V. pulchella* z mokřých luk u Úpohlav na Lovosicku, která zřejmě představuje *V. enniensis*. A tak první nálezy řádně určené jako *V. enniensis* máme až z konce 2. světové války, a to z vlhkých luk v Modřanské roklí a v Zátíší na jv. okraji Prahy. Nedlouho potom se tento druh podařilo najít v řadě větších údolů od Motola přes širší oblast Kladenska až na úpatí Českého středohoří; roztroušené výskyty se táhnou Polabím až do východních Čech. Nečetné nálezy poskytla jižní Morava (Lednicko), zatímco na Slovensku se výskyty kupí především na vlhkých lukách uvnitř velkého Žitného ostrova a ojedinelé též v Potiši. Nelze vyloučit, že poměrně slabší výskyt na Moravě a na Slovensku ve srovnání s vnitřními Čechami podmínila zchovalost vhodných stanovišť. Niv v ostře zaříznutých údolích dolního Povltaví, Kladenska i Slánska se totiž mellopace a kultivace dotkla původně mnohem méně než nížinných luk jižní Moravy a slovenského Podunají. Třeba dodat, že v inundačních úze-

mích našich velkých nížinných řek *V. enniensis* nežije, nejvýše zasahuje do okrajových úseků podmáčených vápnitými prameny ze souvrství křídly nebo mořského terciéru. Překvapuje, že zatím nebyla zjištěna na vápnitých nivách našich krasových území, i když leží v bezprostřední blízkosti jejich současných výskytů, jako je tomu v Českém krasu. Nežila zde ani v holocénu, zatímco např. hlubší vrstvy nivy blízkého Tichého údolí pod Úněticemi, zachycené vrtem u Trojanova mlýna a odpovídající různým fázím poledové doby, chovají její ulity ve značném množství.

Dnes patří většina recentních výskytů údolníčka *V. enniensis* již minulosti. Není divu, uvážíme-li, kolik údolních niv bylo v posledních letech odvodněno a zoranováno. To, co se ještě zachovalo, většinou silně narušují škodliviny přinášené vodou potoků, které donedávna obohacovaly nivy o živiny, dnes však často nosí smrt. A co chráněná území? Většina míst, kde *V. enniensis* žila, není chráněná. V úvahu připadá jen několik málo rezervací v Polabí, třeba černava u Mělnické Vrutice. Rezervací je dnes ovšem i Tiché údolí, kde *V. enniensis* hojně žila po několik tisíciletí spolu s bohatými společenstvy dalších měkkýšů významných pro tato stanoviště. Zde sice ještě vlhké louky jsou, ale zřejmě se zde projevuje kontaminace znečištěnou vodou, stejně jako jinde v obdobných polohách, ať jsou chráněné nebo ne. Samotná územní ochrana bez vyřešení situace v širším okolí zde asi nebude mnoho platná. A tak *Vallonia enniensis*, kdysi dosti hojný druh našich nížinných nivních luk, brzy bude žít jen na několika málo posledních nalezištích, přičemž její výhled na přežití zatím zůstává temný. Na řadě jsou i další druhy obdobných nároků, často donedávna běžné — ale o těch až někdy příště.